

Смисл як онтологічна основа педагогічної комунікації

Прищак М. Д., Павлик Т. М.

Вінницький національний технічний університет (м. Вінниця)

Важливою умовою ефективної трансформації економічного, політичного, світоглядного, ціннісного буття українського суспільства початку ХХІ століття є розвиток освіти.

Логіка формування сучасної парадигми педагогіки та освіти концентрується в напрямі таких понять, як “свобода”, “гуманізм”, “дитиноцентрованість”, “особистісна орієнтованість”, “суб’єкт-суб’єктний підхід”, “емпатія”, “діалогічність”, “співробітництво”, “педагогічна взаємодія”, “толерантність” тощо, які є поняттями *комунікативної сфери*. Ці категорії стали методологічними принципами різних педагогічних концепцій, підходів, теорій: гуманістична педагогіка, дитиноцентрована педагогіка, особистісно орієнтоване навчання і виховання, педагогіка співробітництва, педагогіка толерантності та ін.

Водночас, інерція традицій авторитарно-адміністративної системи освіти, авторитарно-монологічної педагогіки, нечіткість, невизначеність самого явища та поняття комунікації гальмує процес усвідомлення ролі й визначення комунікативних засад педагогіки та освіти в цілому.

Комунікація в педагогіці зводиться здебільшого до технологічного, інформаційного, мовленнєвого аспекту означення комунікації як суто технологічного засобу передачі інформації. З іншого боку, вона сприймається як щось таке, що не може бути визначальним у педагогічному процесі, як матерія, яка є нейтральною відносно сутності, змісту, цінностей педагогіки.

В дослідженнях проблеми педагогічної комунікації проявляється підхід, який полягає в тому, що поняття “любов”, “повага”, “толерантність”, “взаєморозуміння”, “співчуття”, “співпереживання” “доброзичливість”, “зацікавленість” не є самодостатньою, *ціннісно-смісловою основою комунікації*, а є технологічним додатком, який учитель використовує для ефективної передачі інформації. Передача інформації визначається не як одна із форм комунікації, а як визначальна комунікативна дія, яка опосередковує інші складові комунікації. У цій ситуації нівелюється і виноситься на периферію “мета інформації”.

Аналіз латинського терміну *communicatio* та його розуміння в сучасній західній філософії комунікації, що визначається категорією “спільність”, “єдність”, апріорно передбачає певну “сутність”, смисл цієї “спільності”, “єдності”. В цьому плані *комунікація завжди є смисловою* або по іншому – визначена певним смислом.

У психологічній та педагогічній площині “комунікативний” означає духовне приєднання, взаємодію такого гатунку, психологічне контактування, взаємопроникнення як включення один одного у контекст власних думок, намірів, ідей, мотивів, вчинків, моральних дій тощо [1, с. 12]. Поняття комунікації, на нашу думку, в педагогіці потрібно тлумачити, передусім, як психологічне

поняття “комунікативність”, а передачу інформації – як комунікаційність. Педагогічна комунікація не засіб, а буттєва, сутнісна основа навчально-виховного процесу [2].

Педагогічна комунікація є складним *системним* явищем. Це в першу чергу впливає з її кінцевої (педагогічної) *мети* – актуалізації цілісної особистості на основі розвитку й синтезу її *духовності, соціальної та професійної компетентностей*. Соціальна та професійна компетентності є синтетичними складовими духовності, але, визначивши духовність як смислову основу особистості, ми можемо їх розглядати як автономні сфери.

Системність педагогічної комунікації визначається також *функціями педагогічної комунікації*. Існують різні підходи до визначення функцій комунікації. Важливим для педагогічної комунікації є підхід, який визначає функції комунікації за критерієм “*педагогічної мети*”. На основі цього можемо визначити такі функції комунікації: *інформаційно-технологічну* – передавання інформації з метою передавання (отримання) знань; *імперативно-монологічну* – авторитарна, директивна, монологічна *комунікативна дія* з метою здійснення впливу (формування певного світогляду, системи цінностей; зміни стану, примушення до певних дій тощо); *онтологічно-духовну* – *смислова дія (взаємодія)* суб’єктів комунікації з метою самовизначення, розвитку та самоактуалізації особистості (характеристиками якої і є духовність, соціальна та професійна компетентності). Імперативно-монологічна функція комунікації включає в себе інформаційно-технологічний аспект комунікації; онтологічно-духовна – інформаційно-технологічний та імперативно-монологічний аспекти.

Характеристиками онтологічно-педагогічної комунікації є онтологічність (смысл), телеологічність (мета), аксіологічність (цінності). Характеристики онтологічно-духовної комунікації мають певну смислову автономність і виступають як відповідні *смислові засади освіти*. *Онтологічні* – комунікація (комунікативна дія) є основою, сутністю самовизначення, розвитку та самоактуалізації особистості, визначає сутність і зміст освіти. *Телеологічні* – комунікація визначає мету освіти. *Аксіологічні* – тільки комунікація актуалізує такі цінності, як духовність, любов, дружба, свобода, довіра, повага, емпатія, асертивність, співробітництво, співтворчість, відповідальність тощо.

Функції педагогічної комунікації можуть виступати також як окремі форми комунікації: онтологічно-духовна, імперативно-монологічна та інформаційно-технологічна.

Онтологічно-духовна педагогічна комунікація опосередковується *смыслом*, інформаційно-технологічна (знанієва) педагогічна комунікація характеризується відсутністю онтологічно-духовного смислу. Імперативно-монологічна комунікація може бути смисловою, якщо її монологічність опосередковується відповідним онтологічно-духовним смыслом. Основою сучасної парадигми освіти, на нашу думку, має стати онтологічно-духовна форма (парадигма) комунікації.

Основою розуміння, визначення онтологічно-духовної парадигми комунікації є поняття

смыслу. Наука не має на сьогодні його чіткого визначення. У “Філософському енциклопедичному словнику” (2002) смисл – це “особливий зміст, яким людина наділяє прояви своєї життєдіяльності, предмети та явища об’єктивного світу в процесі його духовно-практичного освоєння” [3, 590]. Але, з іншого боку, смисл не є чимось таким, чим людина “наділяє” річ або явище, він має “іманентний характер”, “залежить від сутності речі” [4, 420], це внутрішній зміст, значення чогонебудь, те, що ми можемо зрозуміти, відкрити.

Що стосується питання джерела смислів, то можемо побачити наявність таких двох підходів.

“Менталісти” вважають джерелом смислів свідомість людини, а роботу мови розуміють як втілення, структурування, репрезентацію змісту свідомості в деяких знакових структурах, що об’єктивують її. Свідомість породжує і зберігає смисли. “Формалісти” (“лінгвоцентрісти”) розуміють суть процесів смислоутворення як роботу мови, мовної форми, що виробляє будь-які смисли” [5, с. 11]

В контексті комунікації розглядає проблему сутності та джерела смислів І. Матюшина. На її думку, “те, що звичайно вважається смислом поняття – його зміст – це значення (інформація про світ), це лише компонент смислу; інформація стає смислом лише якщо вона включається в деяку цілісну ситуацію комунікації, в “життєвий світ”, що припускає обов’язкову участь у ньому ціннісних орієнтацій, цілей, принципів, універсальних смислів – констант культури і т.п.” Смисл виникає в результаті взаємодії підсистем комунікації з концептами – цінностями життєвого світу. “Життєвий світ” як джерело концептів, що породжують смисл, – це поняття, що включає духовний аспект буття людини [5, с. 185]

Розгляд природи смислу в контексті комунікації є, на нашу думку, важливим етапом означення та усвідомлення сутності та змісту як комунікації так і смислу. Поєднання цих понять (сутностей) дає можливість зробити ще один крок на шляху подолання класичної парадигми філософії свідомості та розкритті комунікативних засад сутності й розвитку особистості, на шляху означення комунікативності як онтологічної основи розвитку особистості та методологічної основи освіти.

Ми дотримуємося точки зору, що свідомість, а тим паче мова, не є джерелом смислів. “Свідомість” сама по собі веде до егоїзму, а результатом “мовних форм” є “гра в бісер” (згадаймо відому роботу Г. Гессе “Гра в бісер”).

Те що смисл по своїй природі комунікативний, сумнівів, на нашу думку, не викликає. Питання виникають до одного з “суб’єктів комунікації” – “життєвого світу”. На думку автора “смисл виникає в результаті взаємодії підсистем комунікації з концептами – цінностями життєвого світу”. До цінностей життєвого світу відносяться “ціннісні орієнтації, цілі, принципи, універсальних смисли – констант культури і т.п.”. “Життєвий світ” як джерело концептів, що породжують смисл, – це поняття, що включає духовний аспект буття людини”.

Якщо розглядати буття, в тому числі буття людини, через його рівні: онтологічний та екзистенційний, то “життєвий світ” є синонімом екзистенційного рівня буття (екзистенційного світу). Визначення джерелом смислу екзистенційної сфери, її концептів, хоча і уможливило комунікативну взаємодію, як принцип прийняття рішення, принцип легітимації цінностей, моральних засад співіснування людей, але не знімає проблему відносності цих цінностей, егоїзму колективної свідомості. Екзистенційні смисли існують і відіграють важливу роль в житті людини, але вони самі опосередковуються онтологічними смислами. Тому, на нашу думку, концепти “життєвого світу” повинні базуватися на “онтологічному підґрунті”, на концептах онтологічного рівня буття.

Що стосується питання джерела смислів, то саме на “стику” комунікативної взаємодії “Я – буття”, “Я – концепти буття” і відбувається відкриття смислу, який в свою чергу є онтологічною, аксіологічною і телеологічною основою комунікації. Відкриття (породження) смислу і комунікація синтетично поєднанні, тому ми можемо говорити про комунікативну природу смислу і смислове означення комунікації.

Визначальним концептом буття (людського буття) є “дух”. І коли ми ведемо мову про розвиток, актуалізацію особистості, ведемо мову про виховання та освіту особистості в цілому, то маємо на увазі в першу чергу духовність особистості. Відкриття (породження) “духовного смислу” (“духу”), його актуалізація (“духовність особистості”) є, з одного боку, смислом педагогічної комунікації, а з іншого – головною метою освіти, головною метою педагогічної комунікації.

Тому, користуючись терміном “педагогічна комунікація”, потрібно, насамперед, мати на увазі її **смисловий** аспект. Онтологічно-духовний смисл педагогічної комунікації є триєдністю, синтезом відповідних смислових складових (смислів): *онтологічний смисл* – цілісна, актуалізована особистість, характеристиками якої є духовність, соціальна та професійна компетентність; *педагогічний смисл* – розвиток, актуалізація особистості; *комунікативний смисл* – комунікативна дія (взаємодія), опосередкована відповідними комунікативними характеристиками: любов, довіра, повага, емпатія, толерантність, доброзичливість, зацікавленість тощо і спрямована на відкриття смислу.

Розглядаючи поняття смислу в контексті мети різних видів педагогічної комунікації, можемо зазначити: метою інформаційно-технологічної комунікації є **передача “значення” (змісту)**; імперативно-монологічної комунікації – **передача смислу**; онтологічно-духовної комунікації – **відкриття (пошук) смислу**.

Якщо розглядати педагогічну комунікацію в шкільній освіті, то педагогічна взаємодія в структурі “вчитель-учень” є основою для всіх підструктур педагогічної комунікації і опосередковує всі інші комунікативні підсистеми: “вчитель – учень”, “вчитель – клас”, “учень – книга”, “учень – природа”, “учень – мистецтво”, “учень – суспільство”, “учень – учень (клас)”, “учень – батько”, “класний керівник – учень”, “вчитель – батько”, “директор школи – педагогічний

колектив (колектив школи), “директор школи – вчитель”, “вчитель – вчитель”, “педагогічний колектив – учнівський колектив”.

Потрібно зазначити, що системи “учень – природа”, “учень – текст (книга)”, “учень – мистецтво” тощо, також є комунікативними. Причому, комунікативна дія в них *може носити* суб’єкт-суб’єктний та діалогічний характер. “Суб’єктність” книги, природи, мистецтва, історичної епохи задається *смыслом*, опосередковується суб’єктністю учня, суб’єктністю автора, соціальним середовищем та культурою в цілому. Але, враховуючи те, що можливість міри їх суб’єктності менша, ніж суб’єктності людини, то й міра діалогічності між людиною і природою, книгою тощо, також менша.

Висновки

Основою сучасної парадигми освіти, на нашу думку, має стати онтологічно-духовна форма (парадигма) комунікації.

Онтологічно-духовна педагогічна комунікація опосередковується *смыслом*, відкриття якого відбувається, на “стику” комунікативної взаємодії “Я – буття”. Відкриття смислу і комунікація синтетично поєднанні, тому ми можемо говорити про комунікативну природу смислу і смислове означення комунікації.

Користуючись терміном “педагогічна комунікація”, потрібно, насамперед, мати на увазі її *смысловий* аспект. Онтологічно-духовний смисл педагогічної комунікації є триєдністю, синтезом відповідних смислових складових (смыслів): *онтологічний смисл* – цілісна, актуалізована особистість, характеристиками якої є духовність, соціальна та професійна компетентність; *педагогічний смисл* – розвиток, актуалізація особистості; *комунікативний смисл* – комунікативна дія (взаємодія), опосередкована відповідними комунікативними характеристиками: любов, довіра, повага, емпатія, асертивність, толерантність, доброзичливість, зацікавленість тощо і спрямована на відкриття смислу.

Метою інформаційно-технологічної комунікації є *передача “значення” (змісту)*; імперативно-монологічної комунікації – *передача смислу*; онтологічно-духовної комунікації – *відкриття (пошук) смислу*.

Література

1. Гуманістичний потенціал педагогічної комунікації : Книга для вчителя : науково-методичний посібник / За ред. С. О. Мусатова. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 96 с.
2. Комунікація, спілкування, комунікативність : категоріальний аналіз / М. Д. Прищак // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2010. – № 2. – С. ???
3. Філософський енциклопедичний словник / За ред. В. І. Шинкарука. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

4. Краткая философская энциклопедия / За ред. Є. Ф. Губского. – М. : Изд. группа “Прогресс” – “Энциклопедия”, 1994. – 575 с.
5. Матюшина І. І. Комунікативна природа смислу: Дис. ... канд. філос. наук: 09.00.02. – Одеса, 2007. – 205 с.